



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat
Schendelen, M.P.C.M. van

Citation

Schendelen, M. P. C. M. van. (1984). Boekbespreking van: Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat. *Acta Politica*, 19: 1984(3), 406-411. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452519>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452519>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Desondanks is het verheugend dat dit boek verschenen is. Qua probleemstelling beweegt het zich binnen het traditionele paradigma, maar de informatie- en communicatietheoretische aanpak enerzijds en het ruime regelbegrip anderzijds doen het verfrissend afsteken ten opzichte van vele andere werken over het probleem van orde.

Het roept weliswaar vele vragen op, maar door de wijze van formulering is het een inspirerend boek — niet in de laatste plaats door de vele voorbeelden die ter illustratie worden gehanteerd — en zet het aan tot nadenken.

Uiteindelijk heeft Cohen een boek geschreven dat, hoewel niet bedoeld als inleiding in de LIB, heel wel als zodanig kan worden gebruikt. Dit doordat het zo duidelijk aantoont dat regels en gedrag in zekere zin één zijn en omdat ter illustratie daarvan de gehele internationale politiek aan de orde komt.

J. Rood

S. Stuurman, **Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat**, Sun, Nijmegen 1983, 366 pp.

Een conclusie die men uit het recente themanummer van *Acta Politica* over 'consociationalism, etc', (1984, 1) in ieder geval kan trekken, is dat de verzuiling nog altijd een puzzel van politieke wetenschapsbeoefening is. Onder degenen die de puzzel trachten te doorgronden, bestaat betrekkelijk weinig overeenstemming over zo ongeveer van alles: de centrale concepten, de operationalisaties, de relevante gegevens, de factoren en achtergronden, de effecten, en de dynamiek van de verzuiling. Lijpharts studie 'Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek' (1968, inmiddels vierde editie) is alleen in zoverre nog steeds dominant dat zij, meer dan enige andere studie terzake, ter discussie staat en anderen tot herbezinning en nieuwe studie stimuleert.

De Amsterdamse politicoloog Stuurman behoort tot degenen die al vroegtijdig zijn gaan twijfelen over Lijpharts visie op de Nederlandse verzuiling: georganiseerde 'apartheid' van levensbeschouwelijke minderheden op massaniveau, vreedzaam bijeengehouden door met elkaar vreedstichtende politieke voormannen. De uitgangssituatie van verzuiling zou niet stabiliteit, maar instabiliteit doen verwachten, aldus Lijphart.

Stuurman gaat deze redenatie te snel. Eerst en vooral wil hij weten hoe die zogenaamde uitgangssituatie er wel uitzag én verklaard kan worden. Deze vraag geeft tevens de structuur aan van zijn boek, waarop hij onlangs promoveerde. De hoofdmoot ervan bestaat uit politieke geschiedschrijving: natievorming in weerwil van schoolstrijd en antithese (hfst 3), de verzuiling van de arbeidersklasse (hfst 4), kwesties van zedelijkheid met inbegrip van de positie van de vrouw (hfst 5) en de opbouw van de liberaal-confessionele staat (hfst 6). Deze hoofdmoot wordt omlijst door een theoretische proloog en epiloog, die in sterke mate één geheel vormen ('Theoretische inleidingen worden in de regel na afloop geschreven', aldus de auteur, blz, 20).

De belangrijkste conclusie luidt dat het ontstaan van de Nederlandse staat en het

ontstaan van de verzuiling twee zijden van één proces zijn en dat proces is de vorming van een confessioneel-liberale hegemonie. De klassenstrijd is hiervan één van de determinerende mechanismen, zoals dat heet. Feitelijk ligt hier en niet bij de levensbeschouwelijke verdeeldheden de uitgangssituatie van de Nederlandse samenleving aan de vooravond van de twintigste eeuw. Ideologieën kunnen zich enigermate verzelfstandigen, maar komen historisch voort uit structurele tegenstellingen. De verzuiling is primair de ideologie van confessionelen en liberalen.

In de huidige discussie over de verzuiling vormt Stuurman's boek stellig een niet eerder zo uitvoerig uitgewerkt gezichtspunt. De vraag is welke waardering het verdient.

Het historisch-beschrijvende deel is in ieder geval leesbaar geschreven, vol interessante voorbeelden en anecdotes, geput uit vooral de sociaal-historische literatuur van tussen de twee wereldoorlogen. Hoofdstuksgewijs gaat Stuurman in op de schoolstrijd, de opkomst van de arbeidsorganisaties, het brede terrein van de zedelijkheid dat zich uitstrekt van godsdienst tot prostitutie, en de vorming van de politieke partijen. Het feitelijke materiaal dat de conclusies moet ondersteunen, ontleent hij vrijwel geheel aan anderen.

Stuurman's boek is een 'Buch aus Bücher'. De waarde van zijn beschrijvingen en conclusies hangt dus sterk af van de waarde van de door hem uitverkoren bronnen en auteurs. Hier ligt een probleem: veel van die bronnen en auteurs zijn omstreden. In dit loopgravenveld van de hedendaagse geschiedschrijving moet Stuurman, waar hij nagenoeg geen eigen materiaal aandraagt, wel partij kiezen: voor de ene opvatting, tegen de andere. Hij doet dit meer met verve dan met overleg. Hij zegt gewoon dat hij die-en-die opvatting verwerpt en ter zake dus auteur X volgt. De lezer gaat achter hem aan, maar komt dan nogal eens in een doolhof terecht. Een in het boek centraal staand geval (blz. 111 en 313) moge dit verduidelijken. In de gevarieerde discussie hoe de eerste helft van de negentiende eeuw politiek gekenschetst moet worden, volgt Stuurman de opvatting van de historicus De Wit. Over hem merkte hij op dat hij een nota bene hard oordeel over die periode heeft geveld, van verschillende zijden daarop bekritiseerd is, maar het 'het meest overtuigend lijkt te zijn', mede omdat de kritiek op De Wit 'ook niet van fundamentele aard is'. Zo vraagt Stuurman van zijn lezers geloof in plaats van verstandelijke instemming. Waarom de sterk bekritiseerde opvatting van De Wit toch de meest overtuigende is (nog erger: lijkt te zijn) en waarom die kritiek niet fundamenteel is, dat alles blijft verborgen.

Soms ook is het elders gehaalde feitelijke materiaal onvolledig of geheel afwezig. Zo merkt hij over de CPN op (blz. 63) dat de electorale aanhang ervan in de tien jaar na 1946 'slechts langzaam daalde'. De echte feiten zijn dat de CPN linea recta omlaag duikelde van 10 (1946) naar 4 (1956) zetels. Dit verschil maakt voor het betoog ter plekke nogal wat uit, want aan zijn indruk hangt Stuurman vervolgens de conclusie van een katholieke en protestantse vrees voor een verscherping van de klassentegenstellingen op. Als dat al waar is, zal het dus anders beargumenteerd moeten worden. Vaker voorkomend is het ontbreken van feitelijke materiaal. Twee nogal dramatische voorbeelden hiervan bieden de beweringen dat 'de Hervormde Kerk steeds meer een machtsinstrument der heersende regentenstand werd' (blz.

107) en 'Voor de gehele periode vóór de Eerste Wereldoorlog kan men spreken van een hegemonie van het liberalisme' (blz. 297). Beide machtsuitspraken berusten niet op onderzoeksgegevens waaruit de dominante invloedsspositie van deze of gene groep blijkt, maar deels op meningen van anderen en deels op deducties uit voorafgaande theoretische beweringen en zij zeggen daardoor meer over de theorie dan over de praktijk van de Nederlandse politiek.

Het theoretisch deel van het boek acht ik twijfelachtig. Stuurman heeft een theoretisch kader geconstrueerd waaruit logischerwijze de conclusie wel moet volgen dat 'De verzuiling ontstond als onbedoeld en onvoorzien resultaat van een serie strategieën... gericht tegen nieuwe sociale bewegingen zoals socialisme en feminisme, klassen- en seksenconflicten binnen de confessionele kampen en de fractiestrijd binnen de heersende klasse...' (blz. 335). Anders gezegd: de verzuiling was een affaire van katholieken, protestanten en liberalen en niet van de socialisten, die er juist tegenop moesten boksen; de verzuiling bracht ook eenheid binnen de confessionele kampen, ja kristalliseerde zelfs uit tot het fenomeen van een heersende klasse.

Deze conclusie zegt echter niets over de Nederlandse politieke realiteit. De truc is namelijk dat hier vanaf het begin verzuiling gedefinieerd is als 'godsdienstig-politieke blokvorming' (blz. 11), dus als een exclusieve zaak van katholieken en protestanten, waarbij overigens de liberalen toch betrokken werden. De socialisten heten bij Stuurman per definitie geen zuil, maar een beweging (blz. 58-72). Wanneer aan het eind van het boek de conclusies getrokken worden, kunnen de socialisten dus ook nooit deel hebben gehad aan de kapitalistische en patriarchale strategieën van de verzuiling.

Mijn bezwaar tegen Stuurman's truc is niet alleen dat je, door definatorisch naar je conclusies toe te werken, nooit nieuwe kennis en inzichten kan produceren, maar ook dat hij tegen de meest gangbare en toch met redenen omklede opvattingen ingaat. Alle auteurs, van Kruyt tot Van Doorn, die crop hebben gewezen dat de socialisten in menig opzicht toch alle kenmerken van een verzuilde organisatie en cultuur hadden (en in sommige opzichten zelfs meer of langduriger dan de katholieken en protestanten), worden door Stuurman als 'onaanvaardbaar' (blz. 67) of 'gekunsteld' (blz. 69) afgevoerd. Dat is alleen begrijpelijk in het licht van de conclusies. Het meest verwonderlijk is evenwel dat in het historisch-beschrijvende deel Stuurman meermalen schrijft over... de verzuiling in het socialistische kamp! Zo gaat hij uitvoerig in op de (letterlijk!) verzuiling van de Nederlandse arbeidersklasse, onder meer geïndiceerd naar ledental van het NVV (hoofdstuk 4). Dit beschrijvende deel wringt dus met het theoretiserende deel; kennelijk is het inderdaad in geheel andere jaren geschreven. Het boek bevat een markante tegenspraak met zichzelf.

Aandacht verdient ook de wijze waarop Stuurman met nog andere begrippen omgaat. Een essentiële rol spelen bij hem de begrippen functie, strategie en hegemonie. Zij hangen ook met elkaar samen in de vraagstelling of de verzuiling een strategie was, bedoeld om een hegemonie van de ene groep over de andere te vestigen. Omstandig zet Stuurman zich af tegen de (ook m.i. wat naïeve, maar ook weinig beluisterde) opvatting als zou de verzuiling het produkt van een slimme samenzwering van elites zijn. Onterecht en tegen de gebruikelijke terminologie in, betitelt hij deze opvatting

als de functionalistische. Stuurmans functie-begrip, gebaseerd op de notie van een overlevingsbehoefte, is een parodie op het gangbare begrip. Vermoedelijk van de weermstuit kiest hij voor een (m.i. even naïeve en zeldzame) tegenovergestelde opvatting, namelijk dat (zoals boven al geciteerd is) de verzuiling een onbedoeld en onvoorzien resultaat van een serie strategieën is. Niet alleen klopt dit begrip strategie niet met het algemeen beschaafd Nederlands (Van Dale: een strategie is 'een beleid of plan volgens hetwelk men te werk gaat'), maar ook suggereert het een politieke situatie die zeer onwaarschijnlijk is en in ieder geval niet door feiten onderbouwd wordt: in plaats van door slimme samenzweerders zou Nederland nu geregeerd zijn door argeloze geluksvogels die uit de loterij van de politieke machtsstrijd het lot van de hegemonie getrokken hebben! Ook dit beeld, geschetst in het theoretiserende hoofdstuk 7, staat trouwens haaks op de historisch-beschrijvende hoofdstukken, waarin herhaaldelijk gewezen wordt op de juist actieve rol van de elites (ook van socialistische huize) bij het tot stand komen van de verzuiling (zie bijvoorbeeld blz. 86; blz. 216 en volgende waar de sociale controle beschreven wordt: en blz. 296 waar de conclusie getrokken wordt dat 'de staat de natie organiseerde'). Hier blijkt ook de uiteindelijke (en alweer afwijkende) betekenis van het begrip hegemonie: niet feitelijke overheersing, maar potentiële overheersing, geïndiceerd door het bezit van posities, steun van intellectuelen en een bijzonder kiesstelsel. Potentiële overheersing kan feitelijk worden, ja, maar zij kan het ook niet worden. Wat het feitelijk wordt, moet voorwerp zijn van historisch-empirisch onderzoek. Gegeven Stuurman's probleemstelling had daaruit dan zonneklaar moeten blijken dat de arbeidende klasse van Nederland overheerst werd door een kapitalistische, patriarchale en verzuilde heersende klasse en tegelijkertijd niet zelf ook deel uitmaakte van die kapitalistische, patriarchale en verzuilde heerschappij. Mij lijkt het overigens uiterst moeilijk om in een land waar de arbeidende klasse onder meer een meest ontwikkeld stelsel van sociale zekerheid verworven heeft, zo'n conclusie bevestigd te krijgen. Stuurman probeert het niet eens: hij poneert gewoon dat het zo is, op theoretische gronden en met behulp van zelfgemaakte begrippen.

Stuurman is beter als beschrijvend historicus, recht doende aan gecompliceerde nuances van de Nederlandse politiek, dan als theoretisch politicoloog. In die tweede rol vlakt hij de meeste nuances weer weg en tracht een nogal simpele geloofsbelijdenis van (och, arme) een heersende tegenover een onderdrukte klasse overeind te houden. In die rol schuwt hij het onderzoek dat hem tot twijfel of geloofsafval zou kunnen brengen.

In die rol ook heeft hij zijn kennis van de literatuur verwaarloosd. De met zijn opvattingen concurrerende verzuilingsliteratuur is heel magertjes aanwezig. Het recente proefschrift van Bakvis (1981) over de machtsverhoudingen binnen de katholieke zuil, ontbreekt geheel. Van Lijphart, tegen wiens gezichtspunten Stuurman zich zo afzet, is alleen het oudste werk uit 1968 en 1969 in beschouwing genomen, niet het zeer vele dat hij daarna over de Nederlandse verzuiling en over sterk verdeelde samenlevingen in het algemeen te berde heeft gebracht. Zo kan het nu gebeuren dat Stuurman op zoek gaat naar voorwaarden voor het succes van de verzuiling (blz. 333), welke voorwaarden Lijphart in zijn *Democracy in Plural Societies* (1977) al

gevonden meende te hebben. Men mag die vermeende vondst natuurlijk bestrijden, maar niet negeren, zoals hier gebeurt is. Wie meer voorbeelden van genegeerde literatuur wil, vergelijkte maar eens Stuurmans bibliografie met die welke in het reeds genoemde themanummer van *Acta Politica* is opgenomen. Een fantastisch voorbeeld van miskenning van bestaande inzichten vindt men trouwens al op de eerste pagina van de inleiding. Daar beweert Stuurman dat 'door vele auteurs die over geschiedenis of politiek in Nederland schrijven, de verzuiling wordt aangevoerd ter verklaring van de sociale en politieke stabiliteit tussen 1917 en 1965'. In een voetnoot hierbij wordt verwezen naar Lijphart en Daalder alsmede naar Blom, Von der Dunk en Bank die in hun geest zouden schrijven. Maar wat zegt Lijphart zelf? Niet dat de stabiliteit verklaard moet worden uit de verzuiling, maar bijna het tegendeel: dat de stabiliteit in verzuilingstijd zo ongeveer een godswonder is, dat verklaard moet worden uit de pacificatie aan de top, dat wil zeggen uit het op eliteniveau doorbreken van de scherpe scheidslijnen. Wie dan toch de beweerdde vele auteurs zijn, blijft duister; bij mijn weten bestaan ze niet, althans zijn niet talrijk (een enkeling die wat beweert, is altijd wel te vinden).

Vergeleken met deze punten van kritiek doen discussietrucs bijna vergeeflijk aan. Van zulke trucs heeft de methodoloog De Groot ooit eens een handzaam overzicht gemaakt (herdrukt in zijn *Academie en Forum*, 1982). Men vindt bijna de hele lijst hier terug. Herhaaldelijk leest men apodicties zoals 'uiteraard' en 'niemand zal ontkennen dat'. Van de stropop-truc biedt de kwestie van het functiebegrip een mooi voorbeeld: na het een oneigenlijke betekenis gegeven te hebben, verbrandt de auteur het begrip, wat bij alle warmte toch een koud kunstje is. Hoewel in de wetenschap citeren niet erkend wordt als een toelaatbare methode van bewijsvoering 'dat iets zo is' (want er is altijd wel een andere zegsman te vinden), gebeurt het hier wel, ja wordt ergens (blz. 74) zelfs een socialistisch landarbeider geciteerd die de protestantse boeren 'allemaal beulen' noemt; het is alsof je Reagan aanhaalt om de Sovjetunie te beschrijven. Tot slot nog een aardig geval van tendentieuze woordgebruik. Als Troelstra in 1918 bij vergissing de revolutie uitroept en de confessionelen vervolgens tot 'anti-revolutionaire' activiteiten overgaan, heet deze reactie 'anti-socialistische agitatie' (blz. 186), terwijl Troelstra's actie simpelweg 'een rede' heet.

Stuurmans boek heeft, de balans opmakend, mijns inziens wel enkele positieve punten, maar meer negatieve. Heel positief acht ik dat, na een eerste poging daartoe van Fennema (*Acta Politica* 1976), hier een poging is gedaan de Nederlandse politieke verzuiling op een andere dan gebruikelijke (zeg Lijphartse) wijze te interpreteren. Gegeven de stand van kennis is er best reden eens een andere invalshoek uit te proberen. Positief vind ik ook dat Stuurman uit de historisch-beschrijvende literatuur toch aardig wat materiaal over de verzuiling heeft bijeengebracht en opnieuw gepubliceerd. Negatief is dat deze verzameling een aantal manco's van selectie en presentatie vertoont en vervolgens geperst is in een theoretisch kader dat al in zijn uitgangspunten de belangrijkste conclusies bevat. Zo'n procédé heeft niets met wetenschap te maken en alles met dogmatiek. Dat is jammer, want nu bestaat de kans dat andersgezinde politicologen, soms evenmin vrij van dogmatische opvattingen, gaan denken dat uit Stuurman's 'Hineininterpretierung' afdoende blijkt dat er dus geen bijzonder ver-

band tussen verzuiling, kapitalisme en patriërchaat bestaat. Zo'n verband, met alle implicaties vandien, is hier niet aangetoond. Maar hiermee is uiteraard evenmin bewezen dat zo'n verband (hoe onwaarschijnlijk m.i. ook) onmogelijk is. De precieze aard van de verzuiling, de factoren die haar hebben voortgebracht, en de gevolgen die zij in de Nederlandse politiek heeft bewerkstelligd, zijn kortom puzzels die nog altijd niet bevredigend zijn opgelost.

M.P.C.M. van Schendelen

P. A. Schatt, J. G. Groenendijk, **Macht en ruimte, een grootwinkelbedrijf in gevecht met twee gemeenten**, Haarlem (Romen) 1982, 144 p.

Twee politiek geografen proberen in deze studie een antwoord te vinden op de volgende probleemstelling: 'Hoe komt het dat – in tegenstelling tot andere ons omringende landen – er in Nederland slechts één hyperstore is gekomen, en waarom is deze nu juist nu gelegen in de gemeente Muiden?' (p. 7).

Een hyperstore wordt in hoofdstuk 1 omschreven als een grootschalig zelfbedieningswarenhuis met een groot assortiment aan goederen en diensten dat een grote afzetmarkt (± 250000 consumenten) behoeft. Bovendien behoeft een dergelijk bedrijf veel ruimte en is een goede bereikbaarheid met de auto een vereiste. Daardoor is vestiging van een hyperstore met een vloeroppervlak van 10000 m² niet mogelijk in bestaande winkelcentra. Een hyperstore vormt dus in beginsel een bedreiging voor de bestaande detailhandel, met name de detailhandel in de binnensteden welke dikwijls slecht met de auto bereikbaar is.

De studie bevat een vijftal hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk bevat een korte verhandeling over de detailhandelstructuur.

Daarbij worden vergelijkingen gemaakt met de ontwikkelingen terzake in de Verenigde Staten en in andere Westeuropese landen. Daarbij wordt vastgesteld dat in tegenstelling tot de meeste andere landen er in Nederland slechts één hyperstore is. Tegelijkertijd wordt vastgesteld dat in Nederland echter wel invloedspogingen door het bedrijfsleven zijn ondernomen om hyperstores gevestigd te krijgen maar dat die pogingen door de overheid niet ingewilligd zijn behoudens een keer in de gemeente Muiden. Deze vaststelling leidde tot de hierboven genoemde probleemstelling omdat de onderzoekers vermoeden dat dit gegeven door lokaal-politieke factoren bepaald werd.

In hoofdstuk twee wordt een politiek-geografisch verklaringsmodel gepresenteerd. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij het zogeheten 'lacioneel conflictmodel' van K. Cox¹.

In dit model is de ruimtelijke inrichting van een bepaald gebied niet zozeer het resultaat van een doelbewuste poging van bijvoorbeeld een bepaald overheidslichaam om dat gebied zo optimaal mogelijk in te richten maar is die ruimtelijke inrichting veel meer het resultaat van de invloedspogingen van tal van actor(s) met verschillende verantwoordelijkheden, belangen en politieke hulpbronnen. Voorts is het begrip externe effecten van belang. Wanneer een bepaalde actor met negatieve